

Symboliczny sens tego obrzędu wydaje się zupełnie oczywisty: kapłan przekazuje katechumenowi znak krzyża, aby ten odniósł go – to, co otrzymał – do siebie. W ten sposób znak krzyża czyni się jednocześnie i ręką kapłana, i ręką katechumena – zarówno w imieniu kapłana (który mówi o dokonywanej czynności w pierwszej osobie: „Znacę cię...”), jak i w imieniu katechumena (który sam się żegna znakiem krzyża). Przy tym kapłan przemieszcza rękę w stosunku do siebie od lewej do prawej strony, jak to jest przyjęte (we wszystkich) tradycjach podczas błogosławieństwa, podczas gdy katechumen, odwrotnie, przemieszcza rękę w stosunku do siebie z prawej do lewej strony (o tyle, o ile ruch ręki katechumena jest określany przez ruch ręki kapłana).

Tak więc zwyczaj żegnania się od prawej do lewej strony sięga, jak się wydaje, korzeniami obrzędu katechizacji dzieci, podczas gdy zwyczaj żegnania się od lewej do prawej strony wywodzi się ze zwyczaju katechizacji dorosłych. Jeśli tak się sprawy miały, to zwyczaj żegnania się od lewej do prawej strony odzwierciedla widocznie względnie wcześniejsze stadium: odnosi się do pierwszych wieków chrześcijaństwa, kiedy katechizacja obejmowała przeważnie ludzi dorosłych.

§ 4. Znak krzyża i wyznanie wiary

Związek z procesem katechizacji szczególnie wyraziście przejawia się w prawosławnych interpretacjach znaku krzyża: w odróżnieniu od katolickich interpretacji, które ujawniają wielką różnorodność, ujęcia prawosławne znaku krzyża z reguły mało czym się od siebie różnią: istotne jest przy tym to, że one ściśle korespondują z wyznaniem wiary. Należy przypuszczać, że korelacja znaku krzyża z wyznaniem wiary również wywodzi się ze starej praktyki katechizacji: wyznanie wiary jest w ogóle podstawowym tekstem, wygłaszanym podczas katechizacji, podobnie jak znak krzyża jest podstawową czynnością, wówczas wykonywaną (por. to, co powiedziano o procesie „przekazywania i zwracania” *Credo* w trakcie katechizacji, który odpowiada analogicznemu procesowi „przekazywania i zwracania” znaku krzyża)⁶³.

Można powiedzieć, że zgodnie z takimi wykładniami znak krzyża ma wyrażać tę samą treść dogmatyczną, którą w słownej postaci wyraża wyznanie wiary: znak krzyża jawi się zatem jako ideograficzny odpowiednik tego tekstu. Rzeczywiście, położenie ręki na czole symbolizuje przebywanie Boga w niebie i narodziny Chrystusa z Boga Ojca (porównaj w *Credo*: „który

z Ojca jest zrodzony przed wszystkimi wiekami”); ruch w dół wyraża zstąpienie Chrystusa z nieba na ziemię (por. „dla nas, ludzi i dla naszego zbawienia zstąpił z nieba. I za sprawą Ducha Świętego przyjął ciało z Maryi Dziewicy i stał się człowiekiem”); przeniesienie ręki do góry na prawe ramię odpowiada słowom „i wstąpił do nieba; siedzi po prawicy Ojca”; wreszcie przeniesienie ręki z prawej strony na lewą oznacza oddzielenie pobożnych od grzeszników na Sądzie Ostatecznym (por. „i powtórnie przyjdzie w chwale sądzić żywych i umarłych”)⁶⁴. Przy tym samo wyobrażenie krzyża oczywiście powinno przedstawiać ukrzyżowanie (por.: „Ukrzyżowany również za nas, pod Poncjuszem Piłatem”). Ta podstawowa wyjściowa treść może być poszerzona o kilka dodatkowych momentów wiary chrześcijańskiej, brakujących w nicejskim *Credo*; można na przykład sądzić, że ruch ręki z góry na dół symbolizuje nie tylko zstąpienie Chrystusa na ziemię (czyli inkarnację Boga), lecz także zstąpienie do piekieł, co odpowiada tak zwanemu Apostolskiemu Symbolowi Wiary⁶⁵. *Credo* apostolskie pojawiło się na Zachodzie w VI–VII wieku (zostało przyjęte w kościele katolickim i protestanckim, będąc nieznanym w tradycji prawosławnej⁶⁶), ale wzmiankowanie w nim o zstąpieniu do piekieł prawdopodobnie wywodzi się z wczesnych wschodnich wyznań wiary⁶⁷. Wspomnienie o zejściu do piekieł w prawosławnych wykładniach znaku krzyża w zasadzie może się tłumaczyć wpływem zachodnim; nie wykluczone jednak, że odzwierciedla ono wczesne wyznania wiary, które poprzedzają przyjęcie *Credo* nicejskiego⁶⁸.

W ten sposób zgodnie z prawosławnymi interpretacjami w trakcie wykonywania znaku krzyża ruchem ręki przekazuje się Boską historię (która jest jednocześnie historią ludzkiego zbawienia); sposób ułożenia palców ma przy tym wyrażać Boską naturę (jedność Boga w trzech osobach lub połączenie w Chrystusie pierwiastka boskiego i ludzkiego). Innymi słowy, ruchem ręki w tradycji prawosławnej przekazuje się fabułę, związaną z czasem, czyli ludzką historią, zaś ułożeniem palców – niezmienną istotę boskości (odwrotnie w tradycji katolickiej – pięć palców ręki przy przedstawianiu krzyża otwartą dłonią oznacza pięć ran Chrystusa⁶⁹, czyli odnoszą się one do ziemskiego życia Chrystusa, a zatem i ludzkiej historii).

Zarówno ruch ręki, jak i ułożenie palców podczas wykonywania znaku krzyża wyraża u prawosławnych podstawowe idee dogmatyczne; dlatego temu czy innemu sposobowi jego wykonania przypisuje się zasadnicze znaczenie (w odróżnieniu od katolików, u których – jak to widzieliśmy – mogły współistnieć rozmaite sposoby wykonania znaku krzyża)⁷⁰. Stąd w szczególności spory o składanie palców mogą mieć na Rusi konfesyjny charakter, co szcze-